

аҳолининг уй-жой, енгил автомобиллар, маиший техника, мебель ва бошқа қимматбаҳо уй-рўзгор буюмларини сотиб олишда харид қобилиятини ошириш ҳисобига маҳсулот сотиш ҳажмини ошириш мақсадида ихтисослаштирилган (кэптив) (масалан, автомобилсозлик саноатида) лизинг компаниялари, шунингдек, микролизинг институтини ташкил этиш (хусусий ва кичик фирмалар, оилавий тадбиркорлик ва касаначиликни қўллаб-қувватлаш, хусусан, сабзавот ва мевалар, озиқ-овқат, чорвачилик маҳсулотларини қайта ишлаш учун кичик ускуналар ва тикув ускуналарини лизингга бериш);

лизинг компанияларининг қимматли қоғозларини чиқариш ва муомалага киритиш механизмни жорий этиш, бу уларнинг ресурс базасини кўпайтириш, шунингдек, лизингнинг якуний баҳосини пасайтириш, мулкнинг жадал эскириш механизмидан фойдаланиш, машина ва ускуналарнинг иккиламчи лизингини ривожлантириш, шунингдек асосий фондларнинг қолдиқ қийматини аниқлаш усулини такомиллаштириш имконини беради.

АДАБИЁТЛАР:

1. Абдуллаев Ф.О. Иқтисодиётни модернизация қилишда лизинг хизматлари ва сервисини ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий омиллари (Хоразм вилояти мисолида) и.ф.н. илм. дараж. олиш учун ёзилган диссерт. автореф. – С.: СамИЭС, 2011. – 26.б.
2. Базаров Ш.Т. Содержание договора лизинга и совершенствовании правовых основ его применения. Автореф. диссер. на соискание ученой степени к.ю.н., 2021. – 34 с.
3. Газман В.Д. Лизинг. Статистика развития. – М.: ГУ ВШЭ, 2020. - 592 с.
4. Горемыкин В.В., Марущак И.И., Яковлева И.Н. Финансово-экономический механизм лизинговых отношений. Т. 2: Монография. – Москва: Русайнс, 2017., 346 с.
5. Газибеков Д.Г. ва б. Лизинг муносабатлари: назарияси ва амалиёти. – Т.: Фан ва технология, 2004 -308 с.

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОННИНГ ТАРАҚҚИЁТ СТРАТЕГИЯСИНИ АМАЛГА ОШИРИШДА АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТЛАРИ КАПИТАЛ САМАРАДОРЛИГИНИНГ АҲАМИЯТИ

Б. Усмонов -

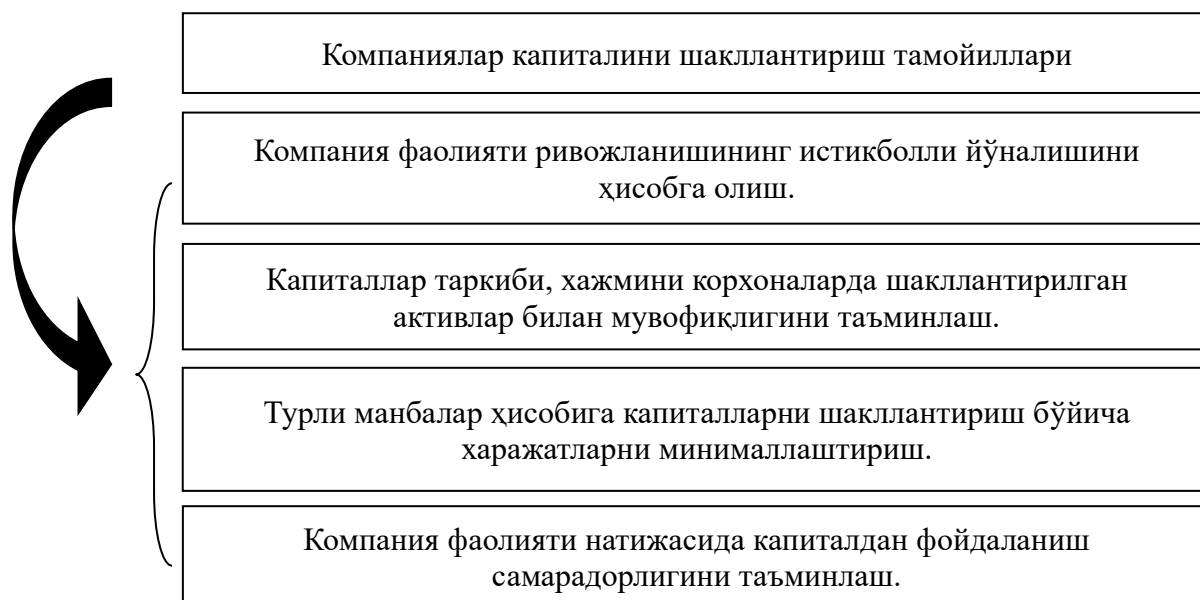
Тошкент давлат иқтисодиёт университети

Жаҳоннинг йирик компанияларида капитални жалб қилиш, йирик лойиҳалар бўйича инвестицион қарорлар қабул қилишда капитал самарадорлигини оширишнинг илмий асосларини такомиллаштиришга йўналтирилган илмий тадқиқот ишлари амалга оширилмоқда. Мамлакатимизда ҳам бир қанча илмий-амалий ишлар олиб борилаётган бўлиб, Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-60 сонли «2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси» да компаниялар капиталини самарадорлигини оширишга доир бир қанча мақсадлар кўриб чиқилган бўлиб, хусусан, мамлакатда инвестиция муҳитини янада яхшилаш ва унинг жозибadorлигини ошириш, келгуси беш йилда 120 миллиард АҚШ доллари, жумладан 70 миллиард доллар хорижий инвестицияларни жалб этиш чораларини кўриш, иқтисодиётда молиявий ресурсларни кўпайтириш мақсадида, келгуси 5 йилда фонд бозори айланмасини 200 миллион АҚШ долларидан 7 миллиард АҚШ долларига етказиш, ҳамда мамлакатимизда капитал ҳаракатини босқичма-босқич эркинлаштириш ҳамда йирик корхоналарни ва улардаги улушларни (акцияларни), шу жумладан фонд биржаси орқали хусусийлаштириш²¹ каби масалалар шулар жумласидандир.

²¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида» ги фармони ПФ-60, 28.01.2022.

Ҳозирги кунда миллий капитал бозорининг ривожланиши янги босқичга қўтарилган бўлиб, бунда мамлакатда амалга оширилаётган бир қатор иқтисодий ислохотларнинг таъсири ижобий бўлмоқда. Бу эса, ўз навбатида, бўш турган капитални корхоналарга жалб қилиш ҳамда молиявий институтлар ва аҳолининг эркин ресурсларини жойлаштиришдаги муқобил манба сифатида капитал бозорини ривожлантириш стратегиясининг ишлаб чиқилиши капитал бозоридаги корхоналарнинг асосий молиявий активлар ҳисобланган акция ва облигациялар бозорининг ривожланишига замин яратилмоқда²². Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки, республикаимизда йирик акциядорлик жамиятларининг инвестиция лойиҳаларини амалга оширишда, инвестиция лойиҳаларини ва инвестиция қарорларини қабул қилишда, акциядорлик жамиятларининг капитали самарадорлиги баҳолашда замонавий методологияларидан деярли фойдаланилмайди. Ривожланган давлатлардаги акциядорлик жамиятларининг инвестиция лойиҳаларини амалиётга татбиқ этишда ва бизнес лойиҳасини баҳолашда бир қанча усуллардан фойдаланилади ва энг мақбул усул ушбу компания томонидан қўлланилади.

Иқтисодчи олим А.Бурхановнинг фикрига кўра капитал таркибини аниқлаш ва капитал самарадорлигини баҳолаш реал иқтисодиётга таъсир қилувчи омиллар ҳисобланган солиқлар, банкротлик, нобарқарор капитал бозори, инфляция каби омилларни инобатга олмаган ҳолда капиталнинг қийматини баҳолаш ва капитал таркибини аниқлашда ушбу омилларнинг таъсир этиш даражасини ҳисобга олиш капитал самарадорлигини аниқлашда муҳим аҳамиятга эга деб таъкидлашган²³. Шунингдек, Б.Усмоновнинг тадқиқотларига асосан компаниянинг капиталини самарали бошқаришнинг энг муҳим шартларидан бири унинг капитали қиймати баҳолаш, деб таъкидлаган.

1-расм. Компаниялар капиталининг шакллантириш тамойиллари ²⁴

Хусусан, капиталнинг қийматни баҳолаш нафақат компаниянинг молиявий ресурслар қийматини кўрсатибгина қолмай, балки компания зарар кўрмаслик учун мазкур компания томонидан амалга ошириладиган инвестиция маблағларига

²² Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги фармони. ПФ-4947-сон, 2017 йил 7 февраль.

²³ Burkhanov, A., & Bakhodirovna, B. D. (2021). Evaluation of economic potential of textile industry enterprises. *Vlakna a Textil*, 28(2), 9-21.

²⁴ Муаллиф томонидан шакллантирилган.

нисбатан минимал даромад кўрсаткичини ҳам кўрсатади²⁵. Компаниялар капитали самарадорлигини оширишда унинг тамойиллари муҳим аҳамиятга эга бўлиб, унинг натижасида компания ўз фаолиятдан олаётган даромадлар самарадорлигини ҳам оширади (1-расм).

Юқоридаги 1-расмда компаниялар капиталларини шакллантириш тўртта тамойиллар орқали шаклланиши кўриб чиқилган бўлиб, биринчиси бу корхона хўжалик фаолияти ривожланишининг истикболли йўналишини ҳисобга олиш, иккинчиси капитал таркиби, ҳажмини корхоналарда шакллантирилган активлар билан мувофиқлигини таъминлаш, учинчиси турли манбалар ҳисобига капитални шакллантириш бўйича харажатларни минималлаштириш ва яқунловчи жараён бўлиб молиявий фаолият натижасида капиталдан фойдаланиш самарадорлигини таъминлаш ҳисобланади. Бугунги кунда мамлакатимизда, 2023 йилнинг 1 март ҳолатига кўра, АЖларнинг сони 2022 йилга нисбатан 17 тага камайиб 612 тани ташкил этди. 2022 йил яқунларига кўра акция чиқарилишлари ҳажми 166,7 трлн. сўмга тенг бўлиб, 2021 йилга нисбатан 13,7 трлн. сўмга кўпдир. Шунингдек листинг компаниялари сони ҳам 2021 йилда 139 тани ташкил этган бўлса, 2022 йилнинг охирига келиб 28 тага камайган ҳолда 111 тани ташкил этди²⁶.

2022 йилнинг маълумотларига кўра, эркин муомаладаги қимматли қоғозларнинг яимга нисбатан бозор капиталлашуви АКШда 195 %, Сингапур 192%, Вьетнам 92%, Қозоғистон 27%, Ўзбекистон 0.38%²⁷ ни ташкил этмоқда.

Бироқ, Ўзбекистонда капитал бозоридаги корхоналарнинг молиявий активларини ва капитал самарадорлигини ошириш билан боғлиқ муаммолар ҳали ўз илмий ва амалий ечимини тўлиқ топгани йўқ. Бугунги кунда миллий капитал бозорини ривожланган мамлакатлар капитал бозорини билан трансформациялаш шароитида мамлакатимиздаги корхоналарнинг капитал самарадорлигини баҳолашни такомиллаштиришни долзарб вазифа этиб белгилайди. Бу эса, ўз навбатида, компаниялар капитал самарадорлигини оширишда ривожланган мамлакатлар баҳолаш стандартларидан фойдаланиш, хусусан, CAPM, MIRR, рентабеллик кўрсаткичлари ва қарз капитали билан боғлиқ бўлган бир қанча усуллардан фойдаланиш билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилиш имкониятини беради.

Бизнинг фикримизча, мамлакатимизда корхоналарнинг капитал самарадорлигини оширишда капитал активларни баҳолаш усулидан деярли фойдаланилмаётганлиги, корхоналардаги молиявий активларининг реал баҳосини, активларидан кутилаётган даромадни, корхонанинг инвестицион портфелидан кутилаётган даромадни ҳамда инвестицион пул оқимларини прогноз қилиш билан боғлиқ муаммолар мавжудлигини кўрсатади. Бироқ, жаҳон амалиёти шуни кўрсатмоқдаки, юқоридаги муаммоларни ҳал қилиш учун корхонанинг капитал самарадорлигини баҳолашда капитал активларини ҳисоблаш усулидан фойдаланган ҳолда корхонанинг инвестиция имкониятлари, инвестицион портфелидаги активларни бозор қийматини аниқлаш каби масалаларни аҳамиятини янада оширмоқда. Фикримизча, мамлакатимиз акциядорлик жамиятларида бугунги кунда хорижий давлатларда кенг қўлланилаётган капитал активларни баҳолаш (CAPM) моделидан, модефикацияланган даромадлилики ички меъёри (MIRR), рентабеллик кўрсаткичлари, ўз ва қарз капитали билан боғлиқ кўрсаткичлардан фойдаланиш капиталдан кутилаётган даромадни, шунингдек, капиталнинг самарадорлигини баҳолаш имкониятини беради.

²⁵ Bunyod Usmonov. EVALUATION OF EFFICIENCY OF CAPITAL MANAGEMENT IN JOINT STOCK COMPANIES IN THE TEXTILE SECTOR: IN CASE OF UZBEKISTAN. Asian Journal of Research in Business Economics and Management. 2022, 12(1) 40-50 pp.

²⁶ <https://www.uzse.uz/>

²⁷ www.deponet.uz